

HET LEVEN VOLGENS RUTGER KOPLAND

HET LEVEN VOLGENS RUTGER KOPLAND

Onze vluchtige plek van de waarheid

onder redactie van Johan Goud

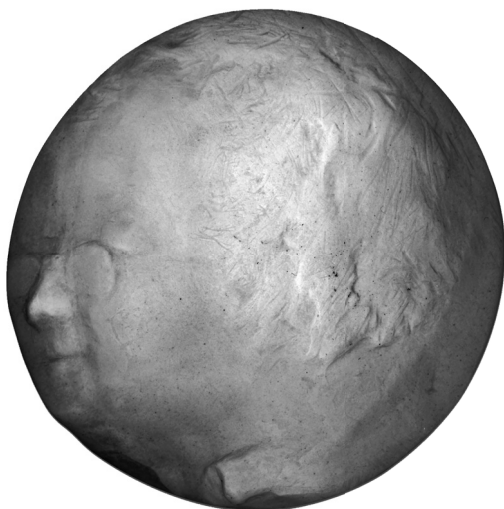
Auteurs:

Erik Borgman
Stefaan Evenepoel
Johan Goud
Arnon Grunberg
Harry Kunneman
Marjoleine de Vos

columns van Tom van Deel, Willem Hendrik Gispen,
Jaap Goedegebuure, Johan Goud, Anton Korteweg

en een gesprek met Rutger Kopland

Klement | Pelckmans

© Johan Goud | de auteurs
Alle rechten voorbehouden.

Afbeelding op omslag: Pieter Brueghel de Oude, *Jagers in de sneeuw*
(detail), 1565, Kunsthistorisches Museum, Wenen
Afbeelding op pagina 4: gipsen model van bronzen Koplandpenning,
gemaakt door Gaila Pander, uitgegeven ter gelegenheid van het Utrechtse
symposium (11-11-11)

Omslagontwerp Rob Lucas

ISBN 978 90 8687 087 5 (Nederland)
ISBN 978 90 289 6499 0 (België)
D/2012/005/286.

INHOUD

WOORD VOORAF	
<i>Johan Goud</i>	7
DIE KUNST DER FUGE – <i>Rutger Kopland</i>	11
VERDWALEN, DWALEN, ZWERVEN	
Over nauwkeurigheid en mystiek in het oeuvre van Kopland	
<i>Johan Goud</i>	13
‘... DE ZOON VAN DE MAKER, AAN EEN BOOM GENAGELD’	
Een theologisch gesprek met Rutger Kopland	
<i>Erik Borgman</i>	37
HET KRITISCHE HUMANISME VAN RUDY KOPLAND	
<i>Harry Kunneman</i>	65
JAGERS IN DE SNEEUW (1565) – <i>Pieter Brueghel de Oude</i>	94
WINTER VAN BRUEGHEL – <i>Rutger Kopland</i>	95
HIER ZULLEN WIJ NIET MEER KOMEN	
<i>Marjoleine de Vos</i>	97
SPEELGOED	
<i>Arnon Grunberg</i>	107

KOPLANDS STILISTIEK VAN HET GELUK	
Over stijl, poëtica en wereldbeeld in <i>Tot het ons loslaat</i> (1997)	
<i>Stefaan Evenepoel</i>	119
OVER HET VERLANGEN NAAR EEN SIGARET – <i>Rutger Kopland</i>	141
VIJF GEDICHTEN VAN KOPLAND	
Commentaren in columns	
<i>Tom van Deel, Willem Hendrik Gispen, Jaap Goedegebuure,</i>	
<i>Johan Goud, Anton Korteweg</i>	143
GODDANK ZIJN ER DICHTERS	
Een gesprek met Rutger Kopland	
<i>Johan Goud</i>	155
Personalia	173

WOORD VOORAF

Johan Goud

Dat Rutger Kopland (pseudoniem van prof. dr Rudi van den Hoofdakker, geb. 1934) tot de belangrijkste Nederlandstalige dichters van de twintigste eeuw behoort, is onomstreden. Naast zijn werk als biologisch psychiater en hoogleraar, staan veertien dichtbundels en een drietal boeken met literaire essays op zijn naam. Zijn poëzie wordt door een opvallend breed publiek gelezen en is met een groot aantal literaire prijzen en eredoctoraten bekroond – onder meer met de P.C.Hooftprijs in 1988 en met eredoctoraten van de Universiteit voor Humanistiek (1999) en de Universiteit Utrecht (2000).

Koplands werk kenmerkt zich door het samengaan van nauwkeurige observatie en de evocatie van wat ontbreekt, voorbijgaat en ongrijpbaar blijft. Zo wijst een autobiografisch gedicht in de bundel *Over het verlangen naar een sigaret* (2001) op de talloze toevalligheden van het bestaan. Mijn herkomst, zo wordt dan vastgesteld, is te raadselachtig, maar ook ‘te vanzelfsprekend | voor meer uitleg dan deze: | ik ben omdat ik er ben’. ‘Er moet een toevallige God zijn’, wordt in de slotregel geconcludeerd. Een karakteristiek gedicht in de bundel *Tot het ons loslaat* (1997) laat de ontoereikendheid zien van lege abstracties als ‘wereld’ en ‘tijd’. Ze zijn te wit voor het papier en ‘schrijven zich weg, schrijven ons weg’. Wat blijft is alleen onze vluchtige plek van de waarheid, hier en nu. De vluchtigheid van dit ‘standpunt’ verdraagt zich niet met het geloof in een vaste grond of een blijvend houvast:

Ik dank God op mijn eigen knieën dat hij er niet meer is, ik zou anders geen gedicht kunnen maken over deze herinneringen, ik zou het ‘absolute’, het ‘ene’, het ‘eeuwige’ niet onder woorden kunnen brengen, de ‘diepste waarheid’ niet kunnen onthullen: er is ‘niets’, ‘nergens’ buiten ons, wij staan er alleen voor.¹

Maar wat Koplands poëzie fascinerend maakt, is dat ze meer dan alleen deze ontkenningen uitspreekt. Ze vertolkt een aardse spiritualiteit, die de lof van de oppervlakkigheid zingt maar de echo van wat verdwenen is blijft opvangen. God is in zijn denken en dichten – het blijkt zelfs uit de zojuist aangehaalde negaties – niet simpelweg, maar gecompliceerd afwezig. De grote woorden en de zwaarwichtige vragen roepen weerstand op en worden met ironie ter zijde geschoven, maar ze herleven niet minder vaak en met hernieuwde kracht. In woorden, maar eerder nog zonder woorden, door zich op te dringen in een hevig ‘verlangen naar de troost van een sigaret’ of in de waarneming van een lucht die ‘geheel bezaaid (was) geraakt met de gebruikelijke hemellichamen.’² De scepsis en de ironie blijven daarbij niet wat ze zijn, maar worden op hun beurt van vraagtekens voorzien. Deze voortgaande zelfrelativering verleent aan Koplands poëzie een universele zeggingskracht. Ze zoekt mensen die ‘eigenzinnig’ zijn, niet geïnteresseerd in de reproductie van geaccepteerde wereldbeelden, maar erop uit om te ‘vragen wat zij te vragen hebben’.³

Dit boek is gewijd aan een levensbeschouwelijke lectuur van het werk van Rutger Kopland. Daarbij worden literaire, filosofische en religieuze dimensies naar voren gehaald. De auteurs waren vrij

1 Rutger Kopland, *Mooi, maar dat is het woord niet*. Amsterdam (Van Oorschot) 1998, p.155-156.

2 Rutger Kopland, *Verzamelde gedichten*. Amsterdam (Van Oorschot) 2010, p. 441 en 467. Naar deze editie zal in dit boek veelal door tussen haken geplaatste paginanummers in de hoofdtekst worden verwezen.

3 Rutger Kopland, *Het mechaniek van de ontroering*. Amsterdam (Van Oorschot) 1995, p. 102.

hun eigen invalshoek en benadering te kiezen, maar hebben, ieder op zijn of haar eigen manier, een levensbeschouwelijke vraagstelling – naar het wereld-, mens- of godsbeeld in Koplands werk – centraal gesteld. Ieder van hen heeft daarbij zijn of haar eigen accenten aangebracht. De diversiteit van hun invalshoeken en probleemstellingen reflecteert de veelkleurigheid van Koplands werk.

De eerste drie hoofdstukken zijn op Koplands werk in de volle breedte van zijn essays en verzamelde gedichten betrokken. De religiewetenschapper *Johan Goud* trekt in zijn typering van wat Kopland beweegt lijnen naar het taoïstische ‘zwerfen’, dat een kijken en handelen zonder van tevoren omschreven functionaliteit nastreeft: een doen dat een niet-doen is. De dichter wijst als een aardse mysticus naar de onbegrepen wereld, die de echte wereld is. De theoloog *Erik Borgman* onderzoekt het verlangen dat Koplands werk doortrekt. Hij stuit op raakpunten met elementen van de bijbelse en christelijke traditie en schrijft over Koplands mystiek van het concrete en in zijn concreetheid ongrijpbare andere. De socioloog en filosoof *Harry Kunneman* laat zien hoe het menselijk bestaan gekenmerkt wordt door fysieke kwetsbaarheid, relationele complexiteit en fundamentele ondoorzichtigheid. Hij vat ze samen in de metafoor van de moerassigheid. In zijn beide hoedanigheden van biologisch psychiater en dichter ziet ‘Rudy Kopland’ de moerassigheid onder ogen en leert hij ons erin te ‘aarden’. Hij levert zodoende zijn eigen bijdrage aan de ontwikkeling van een kritisch humanisme.

In de tweede reeks van drie hoofdstukken staan zorgvuldig geselecteerde gedeelten van Koplands oeuvre centraal. De essayiste en dichteres *Marjoleine de Vos* kiest een van de vele beeldgedichten van Kopland als uitgangspunt: ‘Winter van Brueghel’ (zie p. 94) en komt tot de conclusie dat de door haar besproken gedichten telkens gaan over het weet hebben van iets dat er niet is, of het nu een dode hond is, je jongere ik, of een antwoord op je vragen. De schrijver *Arnon Grunberg* concentreert zich op de essays waarin Rudi van den Hoofdakker mechanistische tendensen in de psychiatrie bestreed. Tegenover de reductie van de mens tot een isoleerbaar stuk speelgoed onderstreepte hij het belang van de context. Grunberg

stemt daarmee in, maar kritiseert het humanistische optimisme. De context wil ons normaliseren, we zijn wel degelijk speelgoed. Vrijheid is te vinden door zich tegen manipulatie te verzetten, of door er een spel mee te spelen. De neerlandicus *Stefaan Evenepoel* analyseert een aantal gedichten over het geluk. In die gedichten wordt de mogelijkheid van een wereld zonder ik opgeroepen, of wordt als het ware een oefening in de meervoudigheid en de omkering van waarheid voorgedaan. Ook de betekenis van humor, ironie en zelfspot wordt daarbij aangestipt.

Naast en na deze zes hoofdstukken, bevat het boek vijf columns, gewijd aan vijf gedichten van Kopland en geschreven door de letterkundigen *Tom van Deel*, *Jaap Goedegebuure*, *Anton Korteweg*, de religiewetenschapper-theoloog *Johan Goud* en de neurowetenschapper *Willem Hendrik Gispén*. Tenslotte is in dit boek de tekst opgenomen van een publiek gesprek dat Johan Goud en Rutger Kopland in juni 1996 met elkaar voerden.

De bijdragen in dit boek werden, meestal in verkorte vorm, als referaat uitgesproken op het door zeer velen bezochte symposium 'Onze vluchtige plek van de waarheid. Levensbeschouwelijke aspecten van het werk van Rutger Kopland', dat op 11 november 2011 in het Academiegebouw van de Universiteit Utrecht plaatsvond. Het symposium werd financieel mogelijk gemaakt door subsidies van de Stichting Woudschoten, de Stichting Nicolette Bruining Fonds en de Stichting Interkerkelijk Oriëntatie Centrum.

DIE KUNST DER FUGE

Rutger Kopland

I

Zo dwalen gedachten, dwalen ze zich herhalend
als beken door bergwei, altijd een beetje anders,

altijd een beetje hetzelfde, allemaal naar iets
verlangend, een ergens, elders, een herinnering

zoekend daar naartoe. En hun verlangen is niets
dan de kracht van water, hun herinnering niets

dan oevers; ergens, elders zijn ze de zee.

II

De ruimte van een winters woud van hoge beuken,
en uit de kruinen daalt het, opnieuw en opnieuw,

herhaalt zich deze beweging van ooit eens naar later,
voor de duur van dat dalen, blad na blad na

Hun herinnering is niets dan deze ruimte, en niets
hun verlangen dan dit vallen, dit zich neerleggen

tussen de anderen, dit onvindbaar voorbij zijn.

III

De zwermen vogels boven het dal, die vluchtige
momenten van bij elkaar horen en uiteen vallen,

al die herhalingen waarin wordt gezocht naar die
ene beweging, waarin herinnering en verlangen

verdwijnen in elkaar, het vinden van die momenten
en het verliezen. Wat hen bindt en uiteen drijft

zijn kou, wind, grijze daken in de diepte.

IV

En hoog in de winterse ijle voetsporen in de sneeuw,
een man en een vrouw die hierheen kwamen lopen, hier

– stappen het enige wat van hen bleef, een paar lijnen,
dunne, door elkaar heen dwalende lijnen, herinnering

en verlangen, die beide, maar waaraan en waarnaar –
hier waar wij zijn, niets dan wij, en sneeuw,

sneeuw waarin nog geen stap is gezet.

V

Het dwaalt, vloeit samen, valt uiteen, verdwijnt,
en het herhaalt zich, alsof er steeds weer iets

moet worden gezocht, gevonden, verloren, gezocht
alsof er steeds weer iets moet, iets moet zijn

voor het verdwijnt en daarna.

VERDWALEN, DWALEN, ZWERVERN

Over nauwkeurigheid en mystiek in het oeuvre van Kopland

Johan Goud

Onomstreden is het schrijven en lezen van poëzie nooit geweest. Het staat al heel lang onder verdenking, in het bijzonder bij al degenen die er een strikt idee op na houden van wat echte werkelijkheid is. De filosoof Plato maakte de dichtkunst in zijn schets van een ideale staat ondergeschikt aan de waarheidsbepalingen en de morele codes die de filosoof zou moeten vastleggen. Dichters liegen te veel, riep ruim tweeëntwintig eeuwen later de door de filosoof Nietzsche gecreëerde profeet Zarathoestra uit, een kwalificatie die in vergelijking met zijn oordeel over de theologen – zijns inziens dwangmatige leugenaars – gematigd overkomt.¹ Heel anders, maar wat de dichters betreft gelijklovend, liet het romanpersonage Droogstoppel, de calvinistische koffiehandelaar in Multatuli's *Max Havelaar*, zich uit. Mensen dienen zich aan het gezond verstand en de waarheden van de Schrift te houden. De door rijm dwang gestuurde fantasie van dichters doet daaraan slechts afbreuk.² Ondersteuning uit onverwachte hoek is te vin-

- 1 Zie voor de uitspraak over de dichters: Friedrich Nietzsche, *Also sprach Zarathustra* (Kritische Studienausgabe hrsg. Von G. Colli und M. Montinari, Bd.4). München (DTV) 2009, 4de druk, p.163-164. Zarathustra betreft dit oordeel overigens ook op zichzelf: 'Wij liegen teveel.' De uitspraak over de theologen is ontleend aan de Nederlandse vertaling (van de hand van Pé Hawinkels) van Nietzsches *De Antichrist. Vloek over het Christendom*. Amsterdam (Arbeiderspers) 1973, p.88. In de Duitse tekst staat: 'Die Unfreiheit zur Lüge – daran errathe ich jeden vorherbestimmten Theologen.' Aldus in KSA Bd.6. München (DTV) 1980, p.233.
- 2 Zie de befaamde eerste pagina's van Multatuli, *Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappy*. Assen (Van Gorcum) 1992, deel I.

den in het befaamde essay over de romankunst van de Tsjechische auteur Milan Kundera. Hij spreekt zich daarin uiterst kritisch uit over in het bijzonder de lyrische poëzie. Ze is zijns inziens een vorm van zelfbedrog. Romanauteurs hebben de intentie het menselijk bestaan te onderzoeken en te exploreren. Ze willen nagaan wat een mens worden kan en waartoe hij in staat is. Dat kan eventueel ook gebeuren door extreme en niet verwerkelijkte mogelijkheden te schetsen, zoals het bij Kafka of bij Grass gebeurt³. ‘Maar poëzie is vergiftiging, de mens drinkt ervan om gemakkelijker met de wereld samen te smelten.’⁴ Dat laatste: de kritiek op een dichterlijke verdoving die de voor onze waarneming en ons begrip noodzakelijke distantie wegneemt, loopt als een rode draad door al deze kritieken heen. Naar mijn mening – en ik zal die mening in dit hoofdstuk staven – kan Koplants dichtwerk als een weerlegging ervan worden gelezen.

Om te beginnen kenmerkt zijn poëzie zich door *precisie*. Ik denk hier aan het principe van de ‘Genauigkeit’, dat in het denken van de Oostenrijkse romanschrijver Robert Musil een belangrijke plaats inneemt. Hij doelde daarmee op een vorm van nauwkeurigheid, die ontvankelijk blijft voor het onbegrepen. Musil bestreed met zijn hele oeuvre het breed gedeelde vooroordeel dat de waarden van de nauwkeurigheid en die van de ziel, of die van ordening en irrationaliteit, of die van ratio en mystiek⁵, elkaar zouden uitsluiten. De hoofdfiguur Ulrich in *Der Mann ohne Eigenschaften* onderscheidt in een bekende passage twee fundamentele manieren van bestaan. De ene laat zich leiden door het principe van de eenduidigheid, dat typisch is voor het dagbewustzijn en zowel de logica als het brein van de afperser beheerst. De andere staat in het teken van de gelijkenis, die voorstellingen verbindt zoals dat in de droom geschiedt,

3 Milan Kundera, *The Art of the Novel*, transl. Linda Asher. London-Boston (Faber & Faber) 1988, p. 42-43.

4 Ibid., p.138. Kundera citeert hier uit zijn eigen werk *Het leven is elders*.

5 Vgl. Bj.Buxbaum-Conradi, *Genauigkeit und Seele. Der Versuch einer Synthese von Ratio und Mystik in Robert Musils Roman ‘Der Mann ohne Eigenschaften’*. S.l. (VDM Verlag) 2010.

‘de vloeiende logica van de ziel, waaraan de verwantschap van de dingen in de intuïties van de kunst en de religie beantwoordt’.⁶ Er is een niveau van hogere menselijkheid denkbaar, waarop deze twee bestaanswijzen tot eenheid komen. Ulrich oppert daarom het voorstel om tot de oprichting van een ‘Erdensekretariat der Genauigkeit der Seele’ over te gaan.⁷

De verbinding van deze op het eerste gezicht tegenstrijdige waarden is in een studie over Musils werk filosofisch geïnterpreteerd als een aanzet tot kritiek op de ‘instrumentele rede’.⁸ Met deze uitdrukking wordt een rede bedoeld die geheel en al dienstbaar is aan een bestaand corpus van kennis en daarmee verbonden belangen. Het is een in ministeries en maatschappelijke instellingen wijd verbreide vorm van slimheid, die er op uit is zichzelf in stand te houden en verworven posities te beschermen. Kritiek erop wordt ook door Rutger Kopland onder woorden gebracht, wanneer hij zich tegen een redelijkheid uitspreekt die voornamelijk ‘conserverend’ is.⁹ Ongebonden onderzoekers zullen deze conservatieve instrumentaliteit achter zich willen laten. Dichters bewegen zich dezelfde richting uit, maar zetten enkele stappen verder. Zij stemmen met de wetenschappelijke onderzoekers overeen in de ‘ontvankelijkheid voor wat anders is dan men verwacht’¹⁰ en in de ervaring van een ‘ik’ dat plaatsmaakt voor ‘het’.¹¹ Maar wat dichters vervolgens kenmerkt, is de onopzettelijke exploratie van onbekend

6 Robert Musil, *Gesammelte Werke* 2. Reinbek bei Hamburg (Rowohlt) 1978, p. 593.

7 Ibid., p. 596-597.

8 Vgl. Klaus Mackowiac, *Genauigkeit und Seele. Robert Musils Kunstaufassung als Kritik der instrumentellen Vernunft*. Marburg (Tectum) 1995.

9 Rutger Kopland, *Het mechaniek van de ontroering*. Amsterdam (Van Oorschot) 1995, p. 87.

10 Ibid., p. 29.

11 Ibid., p. 30; zie ook p 89: ‘Pas dan voel je ook dat de wereld om je heen iets anders is dan jezelf.’ Een associatie die zich hier aandient is die met Max Weber’s rede ‘Wissenschaft als Beruf’ (1919), waarin hij opmerkt dat op de gebieden van wetenschap en kunst de ‘persoonlijkheid’ geen subjectief gegeven is, maar zich manifesteert in de bereidheid niets dan ‘de zaak’ te dienen, in: Max Weber, *Schriften 1894-1922*, Dirk Kaesler, ed. Stuttgart (Kröner) 2002, p. 485.